

А. М. КЛОЧКО

Альона Миколаївна Клочко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ*

Криміналізація суспільних відносин у сфері банківської діяльності в нових політичних та економічних умовах зумовлює необхідність пошуку шляхів забезпеченні безпеки вказаної сфери. Враховуючи зміни, що відбуваються в країні, та реформи в банківському секторі, які націлені на вихід із фінансово-економічної та банківської кризи, необхідно розуміти, що реалізація стратегічних цілей забезпечення прискореного економічного зростання та кардинальної зміни структури економіки, зміцнення банківської системи країни неможлива без обмеження вчинення кримінальних правопорушень у вказаній сфері. Банківська злочинність охоплює різноманітні види заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам як юридичних, так і фізичних осіб. У підсумку ж, як справедливо зазначають окремі автори, «результат цих злочинів зводиться не до сукупності ущемлених окремих особистих інтересів, а до заподіяння шкоди суспільству в цілому»¹. Кримінально-правова охорона банківської діяльності України порівняно з іншими країнами є відносно новим інститутом, недостатньо розвиненим і таким, що не має свого конкретного закріплення в структурі чинного Кримінального кодексу України (далі – КК).

До питань вивчення злочинності в банківській сфері раніше звертались провідні вчені як України, так і близького зарубіжжя. Серед них можна виділити роботи В. О. Голубєва, В. Д. Ларичєва, Г. А. Матусовського, М. М. Панова, Р. С. Сагуєва, Д. А. Шраєра, Н. Ю. Яськової та інших науковців, які певною мірою були присвячені окремим питанням захисту банківської діяльності. Проте питання кримінально-правової охорони банківської діяльності в сучасний період адаптації законодавчих приписів до положень міжнародних нормативно-правових актів потребує більш ретельного дослідження. Захист банківської системи як однієї зі складових фінансової безпеки країни потребує більш високого рівня, ніж це закріплено в чинному кримінальному законодавстві.

Відповідно до вибіркової статистичної даних Генеральної прокуратури України за січень-серпень 2016 р. в сфері господарської діяльності, пов'язаної зі страховою та фінансовою діяльністю, вчинено 811 злочинів. При цьому серед них: пов'язаних із грошовим посередництвом – 491 кримінальне правопорушення (далі – кп), пов'язаних із діяльністю центрального банку – 298 кп, іншими видами грошового посередництва – 193 кп. Надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення – 263 кп, з них пов'язаних із фінансовим лізингом – 2 кп, іншими видами кредитування – 26 кп. Окрім вказаних злочинів, пов'язаних зі страхуванням, перестрахованням та недержавним пенсійним забезпеченням, крім обов'язкового соціального страхування вчинено – 4 кп, а пов'язаних з допоміжною діяльністю у сферах фінансових послуг і страхування – 49 кп².

КК України охороняє своїми нормами найбільш цінні суспільні відносини, проте у його чинній редакції законодавець не визначає банківську діяльність окремим об'єктом кримінально-правової охорони. Кримінальні правопорушення у сфері банківської діяльності віднесені насамперед до групи злочинів у сфері господарської діяльності, окремі з них розміщені у Розділі XVI Особливої частини КК «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електронного зв'язку», деякі в Розділі VI «Злочини проти власності». Однак нині безпека банківської системи набуває ознак самостійного виду діяльності, тому потребує відповідного правового статусу та захисту. Неузгодженість положень кримінально-правових норм щодо охорони банківської діяльності між собою, відсутність складів злочинів, які найбільш точно характеризують вчинювані діяння, призводить до некоректної кваліфікації випадків зловживань у банківській сфері, що ставить під сумнів ефективність застосування кримінальної відповідальності та покарання за вказані правопорушення. Існуюча система кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за неправомірні діяння у сфері банківської діяльності, виглядає поверхово і не враховує особливості її функціонування в умовах формування ринкових відносин. Так, на наш погляд, актуальною проблемою виглядає фактична відсутність захищеності засобами кримінального права як кредиторів в особі банківської установи, так і клієнтів банків, які не можуть вчасно та в повному обсязі повернути свої депозитні вклади. Окрім цього, в кримінальному законодавстві України не врегульоване відповідним чином питання відповідальності юридичних осіб, причетних до злочинів, що вчинюються у банківській сфері. Відсутність відповідних заохочувальних норм у КК України свідчить, що законодавець, напевно, не вбачає значної проблеми та суспільної небезпечності в цих кримінальних правопорушеннях. Проте практика доводить протилежне. Окрім цього, у вітчизняному кримінальному законодавстві не приділено достатньо

уваги суб'єкту злочинів, що вчинюються у сфері банківської діяльності. В системі кримінально-правових норм певних зарубіжних країн працівник банківської установи наділений ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення та є невід'ємним елементом, що утворює склад злочину. Це підтверджує факт функціонування інституту кримінально-правової охорони банківської діяльності та інтерес держави у забезпеченні безпеки банківської системи кримінально-правовими засобами. Визначення спеціальних ознак суб'єкта злочину обумовлюється специфікою окремих складів злочинів, вчинення яких є можливим виключно у зв'язку з відповідним видом людської діяльності, яку може здійснювати обмежене коло суб'єктів.

Боротьба з кримінальними правопорушеннями у фінансовій та банківській сферах покладена на правоохоронні органи як суб'єкти забезпечення їх захисту. Однак, з урахуванням вибіркової статистичних даних останніх років щодо показників злочинності в господарській та фінансовій сферах, можна зробити висновки про недостатню ефективність роботи правоохоронних органів у цьому напрямі. Дублювання повноважень розгалуженої системи правоохоронних органів у частині розслідування злочинів у фінансовій та банківській сферах призводить до гальмування вказаних процесів та відсутності достовірних показників щодо викриття вказаних правопорушень. Це означає, що в правоохоронній системі не спрацьовує механізм соціального контролю злочинності. При цьому відсутність в КК України інституту кримінально-правової охорони банківської діяльності не формує у громадян негативного ставлення до вказаних правопорушень, оскільки такі діяння не оголошені злочинними та караними на законодавчому рівні.

Поняття злочинів у сфері банківської діяльності як особливої групи злочинних діянь є порівняно новим для української юридичної науки, однак законодавству іноземних держав воно відомо давно. Об'єднує ці діяння як родовий об'єкт посягання, так і специфіка сфери їх вчинення, а саме – сфера кредитно-банківських відносин. Вважаємо, що досвід зарубіжних країн в частині законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за подібні діяння може виявитися корисним для України. На відміну від національного законодавства, у кримінальному праві країн багатьох зарубіжних країн, в тому числі й країн ЄС, передбачений комплекс заходів, спрямованих на забезпечення інтересів кредиторів, якими виступають і банківські установи.

Наприклад, КК Швейцарії³ у ст.ст. 163–170 передбачає такі злочинні діяння, як: перевага кредитором і прийняття кредитором оплати боргу на шкоду інтересам інших кредиторів, незаконні дії на користь неспроможного боржника, безгосподарність, упущення обліку, користь кредитора тощо. Стаття 297 КК Республіки Польща⁴ зазначає: «хто з метою отримання для себе або для іншої особи кредиту, банківської позички, кредитного поручительства, дотації, субвенції або публічного замовлення надає фальшиві або підроблені документи, або помилкові письмові свідчення, що стосуються обставин, що мають істотне значення для отримання такого кредиту, банківської позички, кредитного поручительства, дотації, субвенції або публічного замовлення, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років». У даному контексті в ч. 3 ст. 297 законодавець передбачив і заохочувальну норму, відповідно до якої в обов'язковому порядку звільняються від покарання особи, які до початку кримінального переслідування попередили незаконне використання кредиту.

У КК України зроблено певні кроки в напрямі захисту прав кредиторів, проте диспозиції зазначених норм сформовані таким чином, що не передбачають відповідальність за відносно розповсюджені діяння, пов'язані зі спробами незаконно отримати кредит. Однак необхідно зазначити, що практично у кожній банківській установі існує стенд чи монітор, де висвітлюється інформація про розшук осіб, які вчинили «шахрайські дії» з кредитними ресурсами банку. Положення ст. 218-1 та 219 КК України передбачають відповідальність за доведення банку до неплатоспроможності та доведення до банкрутства, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору. Проте вважаємо, що нині існують й інші загрози правам кредиторів, які виходять саме від недобросовісних позичальників. Виявляється, що й кримінальне законодавство ЄС захищає своїми нормами вказані суспільні відносини на більш високому рівні порівняно з вітчизняним.

Викликає інтерес концепція кримінально-правової відповідальності юридичних осіб в кримінальному законодавстві країн ЄС. Цей правовий інститут одержав розвиток у Франції, Нідерландах, Данії, проте в деяких західноєвропейських державах, наприклад в Іспанії, Болгарії, Угорщині дотепер він не передбачений. Адміністративну відповідальність юридичних осіб введено в Німеччині, Італії, Португалії тощо⁵. При цьому фізичні особи також притягуються до кримінальної відповідальності у разі доведеності їх вини у вчиненні злочину.

Дослідження питання захисту банківської діяльності на кримінально-правовому рівні не повинно обмежуватись виключно прикладом законодавства ЄС. Так, значна кількість кримінально-правових норм КНР присвячено охороні банківської сфери (Розділ 2, параграф 4 КК КНР). Вважаємо, що надання працівникам банків або інших фінансових органів ознак спеціального суб'єкта злочинів, що посягають на стабільне функціонування фінансової та банківської систем, є певним, позитивним досягненням кримінального законодавства цієї країни. При цьому ознаки спеціального суб'єкта використовуються законодавцем при описуванні саме основних, не кваліфікованих складів злочинів. Це означає, що саме конкретним охоронюваним законом суспільним відносинам приділяється особлива увага, а не другорядне значення в кримінальному законодавстві країни. Тобто, у складах злочинів, де ознаки спеціального суб'єкта прямо передбачені законом в диспозиції статті та визначають наявність такого суб'єкта як конструктивного елементу складу злочину, вони є обов'язковими для наявності чи відсутності складу злочину в цілому. Наприклад, відповідно до ст. 186 КК КНР працівники банків або інших фінансових органів, які в порушення законодавства та адміністративних норм видали кредити або надали гарантію для отримання кредитів особам, які не є сторонніми, на пільгових

умовах порівняно з аналогічними умовами для інших позичальників, якщо ці дії спричинили відносно великі збитки, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років або короткостроковим арештом, а також штрафом в розмірі від 10 до 100 тис. юанів; ті самі діяння, якщо вони спричинили за собою великі збитки, – караються позбавленням волі на строк понад п'ять років і штрафом в розмірі від 20 до 200 тис. юанів⁶.

У КК України існує норма, передбачена ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності», яка закріплює відповідальність керівника або іншої службової особи банку за внесення до бази даних завідомо неправдивих відомостей. Не можна не погодитись із законодавцем про доцільність криміналізації таких діянь, проте одна кримінально-правова норма, де прямо передбачена відповідальність керівників та службових осіб банків, не в змозі забезпечити захист банківської діяльності в країні на належному рівні.

ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. № 4025-УІ, який набрав законної чинності 18 січня 2012 р., були внесені значні зміни до КК України. У результаті цих змін відбулася декриміналізація окремих злочинів у сфері господарської діяльності шляхом їх переведення в розряд адміністративних правопорушень. Поряд із іншими кримінально-правовими нормами була декриміналізована норма, передбачена ст. 202 КК України «Порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг». Доцільність декриміналізації останньої, на наш погляд, викликає сумніви. Вказані діяння вважаються злочинними в кримінальному законодавстві РФ та Китаї. Наприклад, відповідно до ст. 174 КК КНР: «Самовільне, без санкції Китайського Народного Банку, створення комерційного банку чи іншої фінансової структури – карається позбавленням волі на строк до трьох років або короткостроковим арештом і одночасно або в якості самостійного покарання – штрафом в сумі від 20 до 200 тис. юанів; при обтяжуючих обставинах – карається позбавленням волі на строк від трьох до 10 років і штрафом в сумі від 50 до 500 тис. юанів». Виговлення фальшивого свідоцтва на право діяльності комерційного банку чи іншої фінансової структури, його підробка або передача для користування третій особі тягнуть за собою покарання відповідно до ч. 1 ст. 174 КК КНР.

Більш того, ст. 174 КК КНР закріплює й відповідальність юридичних осіб у випадку вчинення вказаного злочину, а саме: «якщо злочин, згаданий у ч. 2 ст. 174 КК КНР, вчинений організацією, по відношенню до організації застосовуються штрафні санкції, а керівники організації та інші особи, що несуть безпосередню відповідальність, караються відповідно до ч. 1 ст. 174 КК КНР».

У КК України до злочинів, що вчинюються у сфері банківської діяльності, за які можуть понести кримінальну відповідальність юридичні особи, законодавець відніс норму, передбачену ст. 209 КК України: «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»⁷. Проте поза увагою залишилися інші зловживання, котрі можуть спричинити значну шкоду правоохоронюваним інтересам громадян, за які до юридичних осіб, на наш погляд, необхідно застосовувати заходи кримінально-правового впливу. Це, зокрема, злочини у сфері банківської діяльності, пов'язані з господарюванням, злочини у сфері банківської діяльності, пов'язані зі службовою та професійною діяльністю при наданні публічних послуг. Вказані діяння можуть мати комплексний характер, вчинюватися групами осіб, об'єднаними єдиним злочинним наміром та такими, що мають прямий доступ до банківських ресурсів у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків.

Так, наприклад ст. 3 Закону Республіки Польща «Про відповідальність колективних суб'єктів за дії, заборонені під загрозою покарання» від 28 жовтня 2002 р. визначає підставою кримінальної відповідальності юридичної особи неправомірну поведінку фізичної особи, яка: 1) діє від імені або на користь колективного суб'єкта у межах повноважень або обов'язків щодо його представництва, прийняття від його імені рішень чи виконання внутрішнього контролю або в разі перевищення делегованих повноважень чи неналежного виконання покладених на фізичну особу обов'язків; 2) діє з перевищенням повноважень чи неналежно виконує свої обов'язки; 3) діє в інтересах або від імені колективного суб'єкта за згодою або з відома особи, зазначеної у п. 1 даної статті; 4) є підприємцем. Ще однією спільною рисою законодавства ЄС є вказівка на те, що злочинне діяння повинно бути вчинено в інтересах та на користь юридичної особи. У ст. 5 КК Бельгії (у редакції Закону від 4 травня 1999 р.) зазначено, що юридичні особи підлягають кримінальній відповідальності за злочини, вчинені з метою отримання вигоди⁸. У вітчизняному кримінальному законодавстві, «банківські злочини» більшістю мають корисливий мотив. Виникає потреба в обґрунтуванні чинних нормативних приписів, їх вдосконаленні, в адаптації нормативних правил до реалій дійсності, в криміналізації діянь, вчинюваних у сфері банківської діяльності, що мають у своїй структурі всі ознаки злочинів, а також в декриміналізації тих кримінальних правопорушень, які багато років не мають фактичних проявів і судова практика щодо яких відсутня⁹.

Таким чином, сучасне кримінальне законодавство України порівняно із законодавством зарубіжних країн має відповідні резерви для удосконалення кримінально-правових засобів, необхідних для забезпечення безпеки банківської сфери. Політична та економічна інтеграція України до світового Європейського співтовариства потребує більш ефективного захисту національної економічної та фінансової систем. Зокрема, виникає необхідність в оптимізації положень КК України з метою вирішення проблем кримінальної відповідальності юридичних осіб за злочини, що вчинюються у сфері банківської діяльності. Разом із тим вимагає аналізу й низка інших існуючих проблем вказаної сфери на предмет можливої своєчасної криміналізації таких діянь.

¹ Прохоров В. С. Преступление и ответственность / В. С. Прохоров. – Л., 1984. – С. 29.

² Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за серпень 2016 року / Генеральна прокуратура України. Офіційний сайт : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112757&libid=100820&c=edit&c=fo

³ Кримінальний кодекс Швейцарії від 21 грудня 1937 р. (станом на 12 липня 2012 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241950&subID=100098712,100098714,100098872,100099142,100099154#text>

⁴ Кримінальний кодекс Республіки Польща від 1 січня 1997 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817 &subID=100110056,100110058#text>

⁵ Лук'янець Д. Юридичні особи як суб'єкти адміністративної відповідальності / Д. Лук'янець // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 4. – С. 52–56.

⁶ Кримінальний кодекс КРН. Принят на 5-й сессии Всекитайского собрания народных представителей шестого созыва 14 марта 1997 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravorub.net/upload/userfiles/6/ugolovnyi-kodeks-kitaiskoi-narodnoi-respubliki54073ec295cdd.pdf>

⁷ Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України / С. Я. Лихова // Юридичний вісник. – 2014. – № 4 (33). – С. 129 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/Npau_2014_4_26.pdf

⁸ Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: моногр. / В. К. Гришук, О. Ф. Пасека. – Л. : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 248 с.

⁹ Ключко А. Н. Легалізація средств, полученных преступным путем, в сфере банковской деятельности / А. Н. Ключко, Н. И. Логвиненко, Т. А. Кобзева, Е. И. Киселева // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2016. – Т. 10. – № 1. – С. 194–204. – С. 195.

Резюме

Ключко А. М. Кримінально-правова охорона банківської діяльності на національному та міжнародному рівні.

У статті розглядаються окремі питання забезпечення безпеки банківської діяльності на кримінально-правовому рівні. Досліджується стан законодавства зарубіжних країн з цих питань та визначаються основні шляхи оптимізації положень Кримінального кодексу України щодо формування інституту кримінально-правової охорони банківської сфери.

Ключові слова: банківські установи, кримінальне право, оптимізація, безпека, кримінально-правові норми.

Резюме

Ключко А. Н. Уголовно-правовая охрана банковской деятельности на национальном и международном уровнях.

В статье рассматриваются отдельные вопросы обеспечения безопасности банковской деятельности на уголовно-правовом уровне. Изучается состояние законодательства зарубежных стран по этим вопросам и определяются основные пути оптимизации положений Уголовного кодекса Украины относительно формирования института уголовно-правовой охраны банковской сферы.

Ключевые слова: банковские учреждения, уголовное право, оптимизация, безопасность, уголовно-правовые нормы.

Summary

Klochko A. Criminal legal protection of bank activity at national and international level.

Are considered the certain issues of banking activity in Ukraine on criminal legal level. It is studied the state of international law on these matters and the main ways to optimize the provisions of the national legal system to ensure the safety of banking activity.

Key words: banking institutions, criminal law, optimization, safety, criminal legal norms.

УДК 343.98:331.4

К. О. СПАСЕНКО

Костянтин Олександрович Спасенко, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ

Допит, як слідча (розшукова) дія, передбачає спілкування у процесуальному режимі з особами, які виступають свідками, потерпілими, підозрюваними, експертами у кримінальному провадженні, з метою отримання від них різноманітної інформації, що відтворює й деталізує картину злочину, слугує підґрунтям для висунення версій, відшукування джерел. Вагоме значення допит має і при розслідуванні порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпечністю, про що свідчать результати узагальнення матеріалів судово-слідчої практики, згідно з якими допит підозрюваного проводився у 100 % проваджень, допит свідків – у 96,55 %, допит потерпілих – у 87,93 %.